

PREĆUTNI PRISTANAK I TROŠKOVI NEULASKA U POLITIČKU ZAJEDNICU*

Ključne riječi

Prećutni pristanak, politička zajednica, društveni ugovor

Autor

*Aleksandar Savanović,
vanredni profesor,
Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banjoj Luci*

Korespondencija

*aleksandar.savanovic@
fpn.unibl.org*

Oblast

Politička teorija

Rezime

U ovome radu analiziraćemo jedan naoko kompleksan logički problem koji opterećuje teoriju društvenog ugovora, a koji spaja dva pojma problematična po sebi: prećutni pristanak i pravo ne davanja saglasnosti. Naime, ako prihvatimo kredibilitet modela prećutnog pristanka, onda se postavlja pitanje troškova nesaglasnosti. Na prvi pogled oni se ne mogu tretirati na isti način kao što je to slučaj sa situacijom gdje postoji mogućnost za eksplicitni pristanak na društveni ugovor. Jer u situaciji koju opisujemo terminom prećutni pristanak osoba u pitanju nije imala jednake šanse s drugim akterima, pa se može tvrditi diskriminatorni karakter bilo kakvih, pa i minimalnih troškova. S druge strane ti troškovi mogu biti tako veliki da u stvarnosti znače uskraćivanje mogućnosti izbora pojedincu. S obzirom na takav potencijal, ako želimo da teorija društvenog ugovora funkcioniše i ima logičku konsistentnost, moramo na neki način riješiti taj problem. U ovom tekstu to ćemo pokušati uraditi logičkom i semantičkom analizom osnovnih pojmova, pokazujući da oni, ako su pravilno razumljeni, ne stvaraju prazninu u teoriji društvenog ugovora.

---

*Ovaj je tekst je polemika, odnosno nadopuna rasprave o tzv. „consent“ teoriji političke obligacije koja je započeta u spisu Teorija Republike (Savanović, 2019). U tom smislu tekst je logička cjelina s tim izlaganjem i za ispravno razumjevanje traži uvid u taj teorijski background. Radi se o striktno tehničkom pitanju i logičkom problemu koji potencijalno ima važne implikacije na političku teoriju društvenog ugovora, a i praktično političko-pravno tretiranje situacije o kojoj se ovdje radi. Stoga je važno pojasniti i razriješiti tu prividnu logičku kontradikciju. Pitanje troškova nesaglasnosti je konkretno postavljeno, i autor ovog teksta ga je postao svjestan kao problema, na predstavljanju Teorije Republike na Institutu za evropske studije u Beogradu (decembar 2019.) od strane jednog od učesnika u raspravi. Ovaj tekst je odgovor na to pitanje.

DOI

10.5937/politeia0-26613

Datum prijema članka

17.05.2020.

Datum konačnog prihvatanja članka za objavljivanje

14.07.2020

UVOD

Prema standardnoj teoriji društvenog ugovora osoba postaje član političke zajednice na osnovu prihvatanja političkog poretka, tj. sistema pravila (zakona) ili ustava date zajednice. To znači da je pristanak (consent) kardinalni uslov legitimiteta političkog poretka (Savanović, 2019):

1. da bi ljudi sačuvali svoju slobodu, tj. sačuvali svoju moralnu autonomiju u kantovskom smislu;
2. a ipak bili članovi nekog kolektivnog tijela (države) koje mora da donosi odluke po određenim procedurama;
3. te procedure, ma kako demokratizovane bile, uvijek predstavljaju preferencije onih koji su na institucionalnim pozicijama ovlaštenim za upravljanje;
4. ako želimo da kriterij (i) bude zadovoljen očito je da svaki pojedinac mora dati pristanak kojim ovlašćuje te institucije i prihvata procedure po kojima one rade.

Klasični teoretičari društvenog ugovora razlikovali su dvije vrste „prihvatanja“, tj. pristanka. Naime, politička zajednica može biti kreirana aktom eksplicitnog pristanka („express consent“) ljudi koji je stvaraju. To je akt ustavotvorne skupštine u kome se pojedinci koji stvaraju političku zajednicu izjašnjavaju da hoće da budu njeni članovi. Oni time pristaju na institucije i procedure koje su na ustavotvornoj skupštini predviđene za donošenje budućih odluka te zajednice. Time su se obavezali na poštovanje svih budućih odluka i propisa koje su donesene od ovlaštenih institucija i po ispravnim procedurama, čak i ako se s nekom od tih budućih odluka konkretno ne bi složili.¹ Zato se eksplicitni pristanak može posmatrati kao

1 Ova vrsta logike je suštinska za pravno pozitivistički tretman političke obligacije.

neka forma pristanka „zakletvom“ (Edmondson, 1998:15). Samo oni koji su pristali na tu političku zajednicu imaju tu vrstu obaveze, tj. samo oni su članovi date političke zajednice, tj. „građani“ date države. Ovo je idealni tip pristanka u kome se akt verifikacije države događa u formi stvarnog istorijskog događaja, a pristanak je konkretni stvarni iskaz (Savanović, 2019:101). Naravno, eksplicitni pristanak nije vezan isključivo za ustavotvornu skupštinu, već predstavlja svaki iskaz prihvatanja političke zajednice koji je konkretno iskazan. U ovome radu pojam ćemo ipak koristiti prije svega u ovom redukovanom smislu, da bi smo jasnije naglasili dihotomiju prema prećutnom pristanku i time dobili na jasnoći naših argumenata.

Druga vrsta pristanka je „prećutni pristanak“ (tacit consent) (Locke, 1980: 119-122)², koji govori da osoba može „prihvatiti“ političku zajednicu, tj. dati saglasnost na institucije i procedure države, na samo u formi eksplicitnog „ulaska u“ aranžman (express consent), već i implicitno ili „prećutno“. Prećutni pristanak je neuporedivo značajniji za stvarno empirijsko ispitivanje političke obligacije i na tu temu se razvila opsežna literatura, jer naprosto ogromna većina građana nikada nije formalno dala iskaz o svom članstvu u datoj državi (Carr, 1990; Bennett, 1979; Simmons, 1976; Cassinelli, 1959)³. Empirijski posmatrano „prećutni pristanak“ opisuje sljedeću situaciju:

„mi smo se naprosto rodili u nekoj

2 Premda se koncept prećutnog pristanka vezuje prije svega za John Locke-a, on postoji u vrlo razvijenoj formi i kod Hobbes-a. Kada analizira koncept društvenog ugovora Hobbes prepoznaje dvije vrste ulaska u aranžman: express i „by inference“ (Hobbes, 1998:89). Model *by inference* je vrlo sličan onome što ovdje podrazumjevamo pod „prećutni pristanak“, što i sam autor uočava (Hobbes, 1998:144).

3 Ovo su radovi koji su naročito referentni za temu kojom se ovdje bavimo. Za širi uvid u teoriju i literaturu prećutnog pristanka vidjeti: Savanović, 2019.

političkoj zajednici, imamo benefite zbog života u uređenom poretku, a troškovi [materijalni, emocionalni, kulturni itd.] i energije izlaska su znatni, te se mi po inerciji odlučujemo ostati-u ... Klasičan slučaj prečutnog pristanka je situacija u kojoj građanin, kada postaje punoljetan, dobija dokumente [državljanstvo, lična karta, pasoš i sl.] date države i time uživa pogodnosti, ali i obaveze koje to članstvo implicira. Aktom uzimanja tih dokumenta on daje prečutni pristanak na ustav, premda ga možda nikada nije ni pročitao“ (Savanović, 2019:101).

Ova vrsta pristanka se u savremenoj teoriji naziva „*reformist consent*“ (Klosko, 2005: 122). Na taj način definisan i razumljen, koncept prečutnog pristanka omogućava da se jasno razjasni razlika između članova zajednice i članova te iste zajednice kao političke zajednice (Gilbert, 2006: 239). To je ono što se ponekad u teoriji naziva „*born into membership objection*“ (Gilbert, 2006:84). U pitanju je razlika između članstva i oblagacije:

“Perhaps people are not fully-fledged members of a political society at birth. Suppose, indeed, that one does not truly become a member until one enters an appropriate agreement, as the actual contract theorist asserts. Since people are usually born to parents who are members of a particular political society, they will generally have little choice as to whether to sign on to the agreement that is constitutive of that society when they are capable of doing so. Hence, they cannot obligate themselves through any such agreement. This is a version of the no-obligation objection concerning coercive circumstances.” (Gilbert,

2006:84)

Naime, radi se o sljedećem: prema kriteriju pristanka članom političke zajednice postaje se aktom pristanka. S druge strane, pristanak je svjestan voluntaristički akt, pa prema tome podrazumjeva neku vrstu punoljetstva. Apurdo je očekivati da se tek rođeno dijete (ili mentalno retardirane osobe i sl.) izjasni o političkoj zajednici. Zato su djeca članovi zajednice, ali ne i članovi političke zajednice, tj građani u punom smislu riječi. Oni imaju zastupnike ili staratelje (uobičajeno su to roditelji) kada se pojavljuju u javnopravnom prostoru. Većina savremenih država određuje neku dobnu granicu (uglavnom 18 godina), kada se dobija lična karta i kada se postaje član političke zajednice u striktnom smislu.

DEFINISANJE PROBLEMA

Kriterij pristanka je, premda sidrišni pojam teorije društvenog ugovora, i dalje kontraverzan i opterećen mnogim i logičkim i empirijskim teškoćama. Jedna takva kontraverza kojom ćemo se u ovom tekstu baviti odnosi se na sljedeću situaciju: šta se događa u situaciji kada neka osoba postane punoljetna i mora da se izjasni (eksplicitno ili prečutno) o tome da li želi biti član političke zajednice i odbije da da pristanak? U situaciji kada je neka osoba A rođena u skupu ljudi) Q koji ima politički poredak i pravni sistem Q¹, ona je član Q ali ne i Q¹. Jer članom Q¹ se postaje ne rođenjem i sl, već pristankom. Kako smo prethodno rekli, standardna forma kojom se ova situacija razrješava je uzimanje dokumenta (npr. lične karte) kojom se verifikuje članstvo u Q¹. Redosljed u kome bi A uzeo dokumente, i time postao član Q¹ te zatim aranžirao zahtjev za izlaskom pretvara ovaj problem u problem emigracije ili secesije. Naime, time se događa sljedeća stvar: izlazak A više nije stvar (ne)davanja pristanka,

već *povlačenja pristanka*. To su dvije različite stvari, i to su dvije dramatično različite stvari. Prema tome, prvo što treba razumjeti je da je ovdje u pitanju jedna specijalna vrsta nesaglasnosti (Savanović, 2019 : 162-169). Kao i uvijek kod sličnih kompleksnih pitanja i logički zamršenih situacija veliki dio odgovora se dobija već kada se samo pitanje postavi precizno i dovede do jasnosti.

Ako želimo biti dosljedni kardinalnom uslovu validnosti pristanka mi moramo priznati mogućnost A-u da ne da prećutni pristanak na Q¹ time što bi uzeo dokument i bio na mala vrata uvučen u Q¹. Suprotno bi značilo da prihvatamo mogućnost prinude na poredak, tj kršimo ne samo elementarnu logiku društvenog ugovora (ideju neprinudne političke zajednice), već i bazična prava čovjeka – slobodu izbora. Prema tome, prvi korak u tretiranju problema je jasan: nema nikakvog osnova tvrditi da članstvo u Q nužnim načinom podrazumjeva i članstvo u Q¹. Pojedinac A ima pravo da ne pristane na Q¹ (Locke, 1980: §121; Thornthorn,2014: 166). To jasno dolazi do izražaja ako bi smo isto primjenili na *express consent*: mi očito nećemo priznati pravo da na ustavotvornoj skupštini zajednice Q one koji se ne slažu s predloženim ustavom Q¹ silom prinudimo da uđu u Q¹. Nećemo im reći: „vi prvo uđite u Q¹ pa tek onda tražite izlazak.“ Dakle, problem se odnosi na situaciju kada maloljetni A član Q, postaje punoljetan i od njega se traži da prećutno pristane na Q¹ na neki od načina kojim se prećutni pristanak može izvesti, *a ovaj to ne želi da uradi*. Razlog može biti tehničkog karaktera ali takođe i fundamentalan: neslaganje s bazičnim principima Q¹ implementiranim u postojećem ustavu. U takvoj situaciji jedina solucija je emigracija u neku političku zajednicu Z¹ koja odgovara A-ovom moralnom svjetonazoru (Edmundson,1998:116).

Zašto je ovo problem? Zato što odbijanje

članstva podrazumjeva određene troškove. To, naime, može podrazumjevati iseljavanje A izvan Q¹ u neku drugu zajednicu, a ono može biti veoma skupo. Ko treba da snosi te troškove? Ako su troškovi isuviše veliki A je u nekoj vrsti „*consent-or-leave*“ ucjene (Klosko, 2005: 124), koja ga može prinuditi (Beran, 1998: 52-53; Klosko,2005:125) da „*pristine*“⁴.

“we’re born into a political society and follow established norms; this isn’t generally understood as constituting knowing and voluntary acceptance of political authority. Moreover, there is the exit problem: For residence to count as a ground for political obligation, the choice against residence - namely, emigration - would have to be a real, live, relatively inexpensive option. But it is not. Our ties to place, language, family, friends, work, culture, etc., render emigration - while formally often a possibility - in reality a heavy price to pay for opting out. Thus, residence plus benefits is not sufficient for constituting consent to political authority and is not part of a choice package that is a realistic option for most people” (Green, 2012:39-40)

Ali čak i da su troškovi minimalni, samo njihovo postojanje ipak je diskriminatorno prema A.⁵ Međutim, prema bazičnoj premisi teorije društvenog ugovora to ne smije biti dopušteno: sve osobe koje ulaze-u političku

4 To je specifična forma prinudnog pristanka (Savanović, 2019a).

5 “Suppose that when he is sufficiently mature someone in this situation is presented with the option of entering an agreement of the type in question. Suppose, further, that the cost of refusing to agree is deportation. This would be extraordinarily unattractive to many if not most people. Deportation could mean the loss of emotionally important connections to family, friends, and to a local culture and place as well. One’s ability to earn a living could be threatened. For many people, then, the circumstances envisaged would be coercive.” (Gilbert, 2006: 76)

zajednicu su slobodne i jednake: kao što se niti prema jednoj ne vrši prinuda, tako se niti jednoj ne nameću dodatni uslovi ili troškovi. Troškovi neulaska u aranžman su očito ekstra-troškovi koji postoje za A-ovu odluku u odnosu na ostale. To znači da je A-ova sloboda izbora skuplja u odnosu na ostale, tj. uslovi su diskriminatorni. Situacija prečutnog pristanka donekle kamuflira ovaj problem, ali on opet postaje jasan kada se uporedi s *express consent* situacijom: mi nećemo na ustavotvornoj skupštini tražiti ekstra uslove za neku od pregovaračkih strana, niti ćemo bilo kom pojedincu nametnuti veće troškove (ne)članstva u odnosu na ostale.

Ovaj problem ne postoji u situaciji *express consent* na ustavotvornoj skupštini: tu su svi (A, B, C, D, ...) slobodni i jednaki da prema vlastitim preferencijama argumentuju, predlažu, lobiraju, itd. za paragrafe ustava i Q¹ aranžman. Ukoliko se desi da preferencije A-a ne budu uvažene, on je slobodan da ne uđe u Q¹. Zapravo, Q¹ još ne postoji, tako da se ne može reći da on „izlazi“, pa je samim time apsurdno govoriti o troškovima izlaska. Međutim, to nije slučaj i u situaciji koju mi razmatramo.

Specijalno pitanje je: da li A ima pravo da ostane na teritoriji koju pokriva Q¹? Šta zapravo znači „izaći“ u kontekstu problema koji ovdje razmatramo? Da li izlazak iz Q¹ znači i obavezno napuštanje teritorije na kojoj su ingerencije Q¹. Očito je da izlazak iz Q¹ ne znači i izlazak iz Q, i čak naprotiv, to može biti i nemoguće: npr. ja mogu izaći iz državljanstva Republike Srbije, ali ne mogu prestati biti Srbin u smislu mog nacionalnog porijekla. Međutim, da li se može biti član Q, na teritoriji pod ingerencijom Q¹ a ne biti član Q¹? Može li Q¹ biti ovlaštena, sa stajališta teorije društvenog ugovora, da dislocira nesaglasnog A sa „svoje“ teritorije. U odlomku navedenom u fusnoti 4 Gilbert koristi termin „deportati-

on“ koji očito sugerise prinudno dislociranje. Međutim, mi intuitivno osjetimo da ovo ne može biti konsistentno doktrini društvenog ugovora, jer se time Q¹ daju ovlasti koje ona ne može imati „po prirodi“. Dakle, naš početni stav je: A ima pravo da ne pristane; Q¹ nema pravo da ga prinudi na to, i, isto tako, nema pravo da ga deportuje van teritorije Q¹. Kako se onda ova situacija može tretirati u političkoj i pravnoj praksi?

DISKUSIJA I SOLUCIJE

Nakon što smo definisali problem, možemo se posvetiti opcijama koje su ponuđene kao rješenje.

Prvo rješenje je trivijalno: mi možemo predložiti neko vrstu „fizičkog odvajanja“ za nesaglasne A-ove. Radi se o formiranju nekih vrsta karantin-enklava za nesaglasne. Na primjer, Beran predlaže specijalne „dissenters' territory“ kao rješenje za ovaj problem (Beran, 1987: 125; Gilbert, 2006 :76). Pri tome granice mogu biti fizičke, ali ne i nužno: nesaglasni mogu biti „locirani“ kao neteritorijalno organizovane zajednice. Ovo drugo rješenje je sofisticirano i može biti pravi put za rješavanje postavljenog problema. Jer ovdje nesaglasni nastavljaju da žive svoje živote, i nemaju nikakve dodatne troškove u odnosu na članove Q¹, već samo, u svakom konkretnom slučaju ulaze u pregovaranje i aranžman s građanima Q ili Q¹ kao predstavnikom. U ovom scenariju A je u prirodnom stanju u odnosu na Q¹ (Savanović, 2019 : 162-169).

Drugo rješenje zasniva se na specifičnom shvatanju „autentične političke osobe“ (authentic political person), koja osporava prethodno naznačenu razliku između članstva u Q i Q¹. Samo su punoljetni članovi Q¹ građani u striktnom smislu. Maloljetni članovi su to preko svojih „zastupnika“ (roditelji i staratelji). Prema tome, može se tvrditi da

oni posredno jesu članovi Q¹ jer oni koji ih zastupaju to jesu. A je i u doba maloljetnosti bio član Q¹ ali indirektno. Zapravo, čini se da većina savremenih pravnih sistema tretira ovaj problem na takav način. Na primjer, kao što je roditelj odgovoran za zdravlje djeteta pred pravnim sistemom Q¹, isto tako on je odgovoran za poštivanje zakona od strane djeteta. Ako dijete prekrši zakon, roditelj može biti pravno sankcionisan. To znači: maloljetnici su posredno ipak članovi Q¹. Prema tome, ovdje se ne radi o (ne)davanju pristanka na Q¹, već povlačenju pristanka na političku zajednicu Q¹.

Ovaj se argument može ojačati interpretacijom termina “punoljetan”: jedan sadržaj tog pojma je da je to osoba koja je u stanju da sebi obezbjedi sredstva za život. Prije nego postanemo punoljetni, naši roditelji i naša zajednica obezbjeđuju ta sredstva za nas. Najčešće to nije samo moralna dužnost već i pravna obaveza. Dakle, oni imaju određene troškove za nas. To znači: mi ne startujemo od nule, ne startujemo s izmirenim računima prema zajednici u momentu kada se izjašnjavamo u formi prećutnog pristanka.

Preciznija verzija ovog argumenta je centrirana na značenje riječi “troškovi” i potrebe da se definišu “troškovi” nesaglasnosti. Troškovi za koga: A ili Q ili Q¹? S tačke gledišta A troškovi nesaglasnosti su evidentni: npr. ako se radi o iseljenju itd. Ali, za Q takođe postoje troškovi A-ove nesaglasnosti – u smislu “ljudskog kapitala”, koji su dodatno ojačani prethodnim investicijama Q-a u A (obrazovanje, zdravstvena zaštita itd.) (A. Buchanan, 1991:12,32). Sa čije tačke gledišta se ova situacija treba posmatrati? I ko treba biti ovlašten da podvuče crtu i izračuna omjer troškova i odredi ko tu koga treba da obešteti. Neki nezavisni arbitar ili neka od institucija Q¹? Stvar je dodatno otežana činjenicom da nam nedostaje neka vrsta “pozadinskih

društvenih normi za tretiranje rezidentnost plus benefiti situacije” (Green, 2012: 39). Tj. mi nemamo sistem pravila kojima bi tretirali ovu situaciju (Buchanan, 1975). Jer Q¹ radi po svom pravnom sistemu, međutim A nije dio tog sistema. Koji sistem pravila bi bio legitiman kao osnova za tretiranje ove situacije?

Treće moguće rješenje, koje mi u ovom tekstu želimo predložiti, može se koncipirati na tragu sofisticirane razlike između “freedom” i “liberty” pojmova/načela (Rothbard, 1998: 33). Prema ovoj soluciji čitav problem je pogrešna postavka: radi se o nerazumjevanju bazičnog smisla prirodnog ljudskog prava slobode (izbora). Naime, sloboda čovjeka u prirodi ne znači da čovjek može raditi šta hoće (po volji preskakati okean), već samo da je slobodan da radi sve što želi *pod prirodnim zakonima* koji ga ograničavaju. Tako je na isti način čovjek slobodan pod pravnim zakonima u političkoj zajednici. Kao što u prirodi mi startujemo s određene “prirodne” pozicije, tako i u društvu startujemo s određene pravno-političke pozicije. Kao što ne možemo tražiti od prirode da nam nadoknadi troškove proizašle iz činjenice da smo rođeni na teritoriji pustinje, a željeli bi da živimo na rajskom ostrvu; tako ni od političke zajednice ne možemo da tražimo da nam nadoknadi troškove jer bi željeli da smo rođeni i živimo u Z¹ a rođeni smo i živimo u Q¹. Mi ne možemo kriviti niti prirodu niti društvo za našu startnu poziciju. To je stvar lutrije prirode gdje smo rođeni, i niko nije kriv za to da bi od njega mogli tražiti nadoknadu. Mi nismo po prirodi slobodni da biramo okolnosti u kojima smo rođeni. Naša sloboda u prirodi nastaje nakon rođenja, kao što analogno tome naša sloboda u političkoj zajednici nastaje nakon našeg rođenja kao građanina (tj pristanka). Sloboda u prirodi znači: ja mogu raditi sve što želim u skladu sa zakonima prirode i svojim ličnim kapa-

citetima da promjenim okolnosti koje mi se ne dopadaju (da stvorim oazu ako je nema i sl); sloboda u političkoj zajednici znači: ja mogu raditi sve što želim u skladu sa zakoni- ma te zajednice i svojim ličnim kapacitetima da promjenim okolnosti (zakone, ustavni i/ili pravni poredak; vrijednosni sistem; izabrane predstavnike, institucije, procedure itd) koje mi se ne dopadaju. Mi ne možemo raskinuti te okove niti u prirodi niti u političkoj zajednici. Zahtjev za apsolutnom slobodom izbora početne pozicije je apsurdan i nemoguć. Mi smo rođeni u svijetu i društvu i na osnovu tih trivijalnih činjenica ograničeni smo *po sebi* – mi smo ontološki limitirana bića. Ali takvo ograničenje slobode i slobode izbora ne znači da nismo slobodni, tj da nismo čak apsolutno slobodni (Locke): slobodni smo da koristimo naše prirodne i društvene mogućnosti i personalne kapacitete da mijenjamo svijet i društvo u skladu s našim preferencijama. U slučaju Q¹ slobodni smo da radimo, agitujemo itd da se Q¹ preobrazi u Z¹. Slobodni smo da u slučaju da nam to ne uspije, izađemo iz aranžmana. Ali nismo slobodni da prosto dođemo i kažemo: “aranžman za nas ne važi, mi ga ne prihvatamo”. I još više od toga: “s obzirom da nam se Q¹ ne dopada mi ćemo da idemo u Z¹, a vi Q¹ trebate da snosite troškove našeg preseljenja jer ste vi napravili Q¹ koji mi ne prihvatamo. Mi nismo učestvovali u kreiranju Q¹”. Međutim, čim se ovako eksplicitno jasno postavi stvar odmah postaje očita apsurdnost zahtjeva za reparacijom troškova nesaglasnosti. Čovjek ne postoji u vakuumu: i u prirodi i u društvu on startuje s neke početne pozicije. Te okolnosti, ma kako “neprijatne” i “neželjene” bile, ne mogu biti shvaćene kao diskriminatorne u smislu koji bi bio relevantan politički (proizvodio konsekvence u političkim odnosima između građana Q¹, građana i A, Q¹ i A.) Prema tome, niti se može govoriti o prinudnom pristanku,

niti se Q-u mogu ispostaviti troškovi A-ovog neslaganja s Q¹ i konsekvenci koje ono može imati (emigracija itd). Zaključak je sljedeći: prećutni pristanak, sasvim analogno kao i eksplicitni, podrazumjeva mogućnost neslaganja. Međutim, iz te činjenice, opet sasvim analogno s situacijom eksplicitnog pristanka, ne slijedi nikakvo pravo kompenzacije troškova tog neslaganja.

ZAKLJUČAK

Kao zaključak na postavljeni problem može se konstatovati sljedeće. Prvo, prećutni pristanak nije specijalna forma pristanka u odnosu na eksplicitni pristanak, kada su u pitanju troškovi eventualnog neslaganja. U oba slučaja radi se naprosto o situaciji „više sile“ i „lutrije prirode“ – konstatovanju dato- sti kakve one jesu i za koje niko ne može biti kriv, tj. za koje se nikome ne može ispostaviti račun. Drugo, s praktične strane gledišta, situacija se može riješiti na više načina: anarhističkim enklavama za nesaglasne, tretiranjem nesaglasnih kao anarhističkih jedinki ili enklava bez teritorijalnog izdvajanja itd. Prema tome, premda djeluje krajnje zamršen, problem eventualnog postojanja troškova nesaglasnosti zapravo je tek prividni paradoks i lako je rješiv, kako logički tako i praktički. U smislu logičkih komplikacija može se reći da ovaj problem uopšte niti ne postoji kada se ispravno poslože stvari i ključni pojmovi razumiju na pravi način. Radi se o pukoj teorijskoj sablasti, koja je rješiva razjašnjenjem značenja riječi koje se upotrebljavaju. U smislu hendlovanja ove situacije u političkopravnoj stvarnosti problem je takođe rješiv, premda pomalo iznenađujuće, mnogo lakše u kontekstu organizovanja postojanja nesaglasnih (bilo teritorijalno bilo neteritorijalno), negu u smislu izračunavanja troškova (ko je kome dužan).

REFERENCE

- Beran, H. (1987). *The Consent Theory of Political Obligation*. London: Croom Helm.
- Bennett, J. (1979). Tacit Consent and Property Rights. *The Philosophical Review*, 88(2): 224-234
- Buchanan, A. (1991). *Secession – The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. San Francisco: Westview Press.
- Buchanan, J. (1975). *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago: University of Chicago.
- Cassinelli, C.W. (1959). The “Consent” of the Governed *Western Political Quarterly*, 12 (2): 391-409
- Edmundson, W. (1998). *Three Anarchical Fallacies – An Essay on Political Authority*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilbert, M. (2006). *A Theory of Political Obligation*. New York: Oxford University Press.
- Green, A. (2012) *Against obligation – The Multiple Sources of Authority in a Liberal Democracy*. Harvard University Press.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. New York: Oxford University Press.
- Klosko, G (2005). *Political Obligations*. New York: Oxford University Press.
- Locke, J. (1980). *Second Treatise of Government*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Rothbard, M. (1998). *The Ethics of Liberty*. New York: New York University Press.
- Savanović, A. (2019). *Teorija Republike*. Banjaluka: Fakultet političkih nauka.
- Savanović A. (2019a). Paradoks prinudnog pristanka u teoriji društvenog ugovora. *Politeia*, IX (17): 25-38.
- Simmons, J. (1976). Tacit Consent and Political Obligation. *Philosophy & Public Affairs*, 5(3): 274-291.
- Thornthorn, B. (2014). *Democracy’s Dangers and Discontents – The Tyranny of Majority from the Greeks to Obama*. Stanford: Hoover Institution Press.

TACIT CONSENT AND COSTS OF NON-ENTRY INTO THE POLITICAL COMMUNITY

Key words

Tacit consent, political community, social contract

Author

Dr. Aleksandar Savanović, Associate Professor, Faculty of political sciences, University of Banja Luka.

Correspondence

aleksandar.sabanovic@fjn.unibl.org

Field

Political theory

Summary

This paper offers an analysis of an issue related to the social contract theory. The issue concerned is disagreement in the form of tacit consent. Namely, if we accept the model of tacit consent, then an issue of costs of this disagreement is raised. These costs cannot be treated in the same way as in the case of express consent. The reason is that, in the case of tacit consent, a person does not have same chances and opportunities as others. This offers a possibility of claiming discrimination, especially if we accept the fact that these costs can be so high so that they deny the possibility of choice. At least in a practical sense and de facto. So, this topic must be understood properly if we want the social contract theory to function well. In this paper, we will try to do that through a logical and semantic analysis of basic terms: tacit consent, disagreement, and costs of contract.

DOI

10.5937/politeia0-26613

Paper received on

17.05.2020.

Paper accepted for publishing on

14.07.2020

